

ΝΙΚΟΣ Π. ΤΕΡΖΗΣ

Ο Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (1914-1932):

*Η αρχική επαφή του με τα εκπαιδευτικά ζητήματα
και η πρώτη θητεία του στο Υπουργείο Παιδείας*.*

Στόχος του κειμένου που ακολουθεί είναι να διερευνήσει τη θέση και τη σχέση του Γεωργίου Παπανδρέου (1888-1968) με τα εκπαιδευτικά μας ζητήματα κατά τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας¹.

1. Ο Γ. Παπανδρέου δίνει το παρόν στο σχετικό θέμα με δύο χρονικά αλληλέγγυα κείμενά του που δημοσιεύτηκαν στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου (ΔΕΟ)².

1.1. Στο πρώτο από τα δημοσιεύματα αυτά επιχειρεί ο Γ. Παπανδρέου να αναλύσει το κίνημα του δημοτικισμού συσχετίζοντάς το τόσο με τη συγκεκριμένη ελληνική πραγματικότητα, όσο και με τις κοινωνικές και πολιτικές τάσεις που προδιέγραφαν τη δυναμική του. Διατυπώνει ως εξής τα

* Η αφορμή για το δημοσίευμα αυτό προήλθε από τη συμμετοχή μου στην τηλεοπτική εκπομπή «Ιστορικές Προσωπογραφίες», η οποία ασχολήθηκε με το Γ. Παπανδρέου στις 28.5.1983. Η παρούσα μορφή του κειμένου οφείλεται σε νέα επεξεργασία και είναι εμπλουτισμένη με παραθέματα και παραπομπές· αυτό βέβαια δε σημαίνει πως ο πυρήνας των απόψεών μου έχει διαφοροποιηθεί.

1. Ο χρονικός περιορισμός υπαγορεύτηκε από τις προδιαγραφές που έθεσε η διεύθυνση της τηλεοπτικής εκπομπής. Ότι, πάντως, το κείμενο αυτό δημοσιεύεται σήμερα —και παρά τον παραπάνω περιορισμό— οφείλεται στην άποψη του συγγραφέα πως η σχέση του Γ. Παπανδρέου με τα εκπαιδευτικά μας πράγματα είναι ένα θέμα που αξίζει να μελετηθεί μέσα στα πλαίσια της εκπαιδευτικής πολιτικής στη χώρα μας· από την άποψη αυτή η παρούσα δημοσίευση αποτελεί για το σχετικό θέμα την πρώτη, όσο ξέρω, κατάθεση που αναφέρεται στην πρώιμη περίοδο της ζωής του Γ. Παπανδρέου.

2. Και τα δύο υπογράφονται μόνο με τα αρχικά Γ. Π. Το πρώτο έχει τον τίτλο «Τα όρια του δημοτικισμού», στο: ΔΕΟ 4 (1914), σ. 297-300, ενώ το δεύτερο επιγράφεται «Η δίκη του Ναυπλίου», στο: ΔΕΟ 5(1915), σ. 194-205.

πρώτα ερωτήματά του: «Είναι ο Δημοτικισμός κοινωνιολογικό σύστημα;³ ή μπορεί να προσαρμοσθεί σε καθένα; Τα ερωτήματα είναι σημαντικά: και θεωρητικά⁴, γιατί τέλος πάντων πρέπει να τακτοποιηθούμε με τον εαυτό μας, καθορίζοντας την ουσία και την έκταση που έχει η πίστη μας - και πρακτικά⁵, γιατί έτσι θα δούμε για ποιές συνεργασίες αρκεί η κοινή πίστη στο Δημοτικισμό»⁶.

Κατά τη σχετικά σύντομη ανάλυση που κάνει ο Γ. Παπανδρέου προσδιορίζει αρχικά τα κοινά σημεία που, κατά τη γνώμη του, υπάρχουν ανάμεσα στο συντηρητισμό και στο δημοτικισμό και διαφοροποιεί, ακολούθως, το βαθμό στον οποίο ο δημοτικισμός συμπίπτει με τις «τέσσερες ιδεολογίες»⁷ συγκεκριμένα συμπεραίνει:

α.— «... μπορεί ένας συντηρητικός να είναι και δημοτικιστής»,

β.— «Αλλά και στο φιλελευθερισμό μπορεί να ανήκει ο Δημοτικισμός»,

γ.— «Με τον προοδευτισμό είναι πολύ ευκολότερο να ταιριάζει ο Δημοτικισμός»,

δ.— «Με το σοσιαλισμό τέλος ταιριάζει πολύ καλά ο Δημοτικισμός»⁸. Ολοκληρώνει, τελικά, με την άποψη «ότι ο Δημοτικισμός ούτε κοινωνιολογικό σύστημα είναι ούτε ανήκει αποκλειστικά σε κάποιο - αλλά μπορεί να προσαρμοσθεί σε καθένα»⁹.

Όταν ο Γ. Παπανδρέου προσδιορίζει το περιεχόμενο του δημοτικισμού⁸, υιοθετεί τη βασική αντίληψη του εκπαιδευτικού δημοτικισμού⁹, αντίληψη η οποία στην ουσία της θέλει την ελληνική εκπαίδευση να βασίζεται στη δημοτική γλώσσα και στο νεοελληνικό παρόν· η άποψη αυτή του Γ.

3. Με τον όρο «κοινωνιολογικό σύστημα» εννοεί «τέσσερες κοινωνικές ιδεολογίες» (ΔΕΟ 4(1914), σ. 298) που αντιστοιχούν: στο συντηρητισμό (Conservatism), στο φιλελευθερισμό (Liberalism), στον προοδευτισμό (Progressivism) και στο σοσιαλισμό (Socialism). (Οι όροι, ελληνικοί και ξενόγλωσσοι, και οι υπογραμμίσεις είναι του κειμένου του Γ. Παπανδρέου).

4. Η υπογράμμιση είναι του κειμένου.

5. ΔΕΟ 4 (1914), σ. 297.

6. Όπ.π., σ. 298 κε. —Οι υπογραμμίσεις είναι του κειμένου.

7. Όπ.π., σ. 299 κε. —Οι υπογραμμίσεις είναι του κειμένου. —Στο ίδιο συμπέρασμα με άλλη διατύπωση καταλήγει και ο Γ. Κορδάτος, Δημοτικισμός και Λογιοτατισμός, Αθήνα 1974 (Αθήνα 1927), σ. 163: «Δημοτικιστές υπάρχουν απ' όλες τις κοινωνικές τάξεις».

8. «Δημοτικισμός σημαίνει: βέβαια αναγνώριση της δημοτικής γλώσσας. Σημαίνει ακόμη αναγνώριση της δημοτικής παράδοσης» (Όπ.π., σ. 297).

9. Πρβ. Νίκου Π. Τερζή, Η Παιδαγωγική του Αλεξάνδρου Π. Δελμούζου. Συστηματική εξέταση του έργου και της δράσης του. Θεσσαλονίκη 1983.

Παπανδρέου πρέπει να ερμηνευτεί ως απόρριψη του κλασικιστικού προσανατολισμού και ως αίτημα να εγκαταλειφτεί το παρελθόν και να γίνει στροφή στο νεοελληνισμό, ώστε να γίνει δυνατό να θεραπευτούν οι ανάγκες του παρόντος¹⁰.

Όπως είναι προφανές οι απόψεις του στο σημείο αυτό είναι σύμφωνες με τις προγραμματικές αντιλήψεις του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, ο οποίος ακριβώς επιδίωκε να αναπροσανατολίσει ιδεολογικά και από πλευράς περιεχομένου την ελληνική εκπαίδευση· ωστόσο οι απόψεις του αυτές εμπεριέχουν ένα συμπέρασμα το οποίο ήταν πολύ νηφάλιο για να κερδίσει τη δέουσα προσοχή.

1.2. Στο δημοσίευσμά του με τον τίτλο «Η δίκη του Ναυπλίου» ο Γ. Παπανδρέου θεωρεί καταρχήν ότι «... τα πρακτικά της δίκης αποτελούν αληθινό ανεκτίμητο θησαυρό, έναν καθρέφτη φωτεινότητας, μέσα στον οποίο ξεχωρίζουν καθαρά τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των δύο εντελώς αντίθετων ψυχικών και πνευματικών κόσμων»¹¹.

Αυτούς τους δύο αντίθετους κόσμους καθώς και τους εκπροσώπους τους προσπαθεί να περιγράψει ο Γ. Παπανδρέου με βάση τα στενογραφημένα πρακτικά της δίκης που είχαν κυκλοφορήσει ως βιβλίο· μέσα από τις σελίδες του τόμου αυτού κατά το Γ. Παπανδρέου «περνούν πρώτα οι αρχηγοί του νεκρού, και όμως ακόμα κυρίαρχου κόσμου»¹². Αντιπρόσωποι θρησκευτικοί —ο Δεσπότης¹³, —αντιπρόσωποι πολιτικοί —ο Μπουφίδης¹⁴, αντιπρόσωποι

10. Όπ.π., σ. 18 κε.

11. ΔΕΟ 5(1915), σ. 196 (Η υπογράμμιση δική μου). — Ο Μ. Τριανταφυλλίδης θα εκφράσει την άποψή του για το ίδιο θέμα με τη διατύπωση «... των δύο αντίθετων και πάντα ακόμη ασυμβίβαστων κόσμων». (Ήλκντα Μ. Τριανταφυλλίδης, τόμ. V, Θεσσαλονίκη (1963), σ. 195 κε.).

12. Η υπογράμμιση δική μου.

13. Πρόκειται για το μητροπολίτη Γερμανό Μαυρομάτη, ο οποίος διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στο κλείσιμο του Ανωτέρου Δημοτικού Παρθενωγωγείου (ΑΔΠ) του Βόλου (1908-1911) στο οποίο εργάστηκε ο Δελημούζος. Ο κληρικός αυτός πέρασε στην ιστορία του γλωσσικού ζητήματος με την κατάθεσή του στη δίκη του Ναυπλίου, όπου υποστήριξε: «Εγώ δεν γνωρίζω τους νομικούς όρους. Εις την συνείδησιν όλου του κόσμου μαλλιαρισμός, αναρχισμός, σοσιαλισμός, αθεϊσμός, μασονία είναι εν και το αυτό». (Ο επιγραμματικός χαρακτήρας της διατύπωσης προδίδει βέβαια όχι μόνο το βαθμό σύγχυσης στην οποία βρισκόταν ο ίδιος, αλλά και την κορφορμιστική ακαμψία με την οποία αντιμετώπιζε καθετί νέο).

14. Μιλτιάδης Μπουφίδης, τοπικός βουλευτής, πολέμος του ΑΔΠ.

δικαστικοί —ο Εισαγγελεύς¹⁵, αντιπρόσωποι του τύπου —ο Κούρτοβικ¹⁶, αντιπρόσωποι της επιστήμης —όπως ο Σχοινάς¹⁷. Και παρουσιάζουν όλοι τα κοινά χαρακτηριστικά της περασμένης εποχής. Μιας εποχής ψευτορομαντικής, που ήταν προσηλωμένη στα όνειρα και τις αναμνήσεις, και παραγνώριζαν εντελώς την πραγματικότητα: εποχής σχολαστικής, που θεοποιούσε και λάτρευε τους «τύπους»... και παράβλεπε και υποτιμούσε τη βαθύτερη ουσία της ζωής. Εποχής που χρειάζονταν απαραίτητα τη δημοκοπία, για να στηρίξει τον ψεύτικο πνευματικό κόσμο και τα συμφέροντα της ολιγαρχίας: που θεωρούσε πάντοτε δήθεν καθήκον της να προστατεύει την εθνική κιβωτό από την προδοτική επιδρομή των νέων ιδεών...»¹⁸. Στη συνέχεια, αφού περιγράψει τους αντιπροσώπους του «κόσμου αυτού» —τον καθένα ξεχωριστά—, θα αντιπαραθέσει το «νέο κόσμο» γράφοντας: «Αντιμέτωπος στους παλιούς, εμφανίζεται ο καινούριος κόσμος¹⁹. Και προβάλλουν καθαρά τα φωτεινότερα γνωρίσματα της προοδευτικής εποχής: εποχής θετικής, που προσαρμόζεται στην πραγματικότητα, αντί να βυθίζεται και να πλανάται με τα ψευτορομαντικά όνειρα, που αποκρούει τους σχολαστικούς τύπους, και θέλει την προσαρμογή στην ουσία, που καταλύνει τη δημοκοπία και υψώνει ως σύμβολα την ευσυνειδησία, την ειλικρίνεια, το φωτισμό και συγχρονισμό του λαού. Όλοι οι αντιπρόσωποι του νέου κόσμου όσοι βρέθηκαν στη δίκη, δείχνουν αναμφισβήτητη —ψυχική και πνευματική— υπεροχή απέναντι των παλιών. Έχουν ιδέες καθαρές, πεποιθήσεις βαθύτατες, θάρρος γνώμης, πίστη και τόλμη»²⁰. Ακολούθως αναφέρεται στους «αντιπροσώπους του κόσμου αυτού», δηλαδή στους μάρτυρες υπεράσπισης (Νικόλαο Πολίτη, Χρήστο Τσουντα, Δημήτρη Γληνό, Κωνσταντίνο Τοπάλη²¹), στους συνηγό-

15. Ο Σ. Σωτηριάδης, εισαγγελέας στη δίκη του Ναυπλίου, ο οποίος «δηλώνει» ότι είναι και ο ίδιος προοδευτικός και σοσιαλιστής, αλλά αποδοκιμάζει τον Εθνικό ύμνο ως μαλλιαρό.

16. Δημοσθένης Κούρτοβικ, εκδότης της εφημερίδας του Βόλου «Κήρυξ», πρόσωπο έντονα αμφιλεγόμενο, με καταδικές επί πλαστογραφία στο παθητικό του, που ζήτησε από το Δ. Σαράτση —βολιώτη γιατρό και δημοτικό σύμβουλο, εισηγητή της πρότασης να ιδρυθεί το ΑΔΠ στο Βόλο και στενό συνεργάτη του Δελμούζου— δύο χιλιάδες δραχμές με αντάλλαγμα να τον εξαιρεί προσωπικά από την πολεμική που έκανε μέσα από τις στήλες της εφημερίδας του εναντίον του ΑΔΠ! (Χ. Χαρίτου (επιμ.), Το Παρθεναγωγείο και τα «Αθείκα» του Βόλου: Η αλληλογραφία των πρωταγωνιστών, Βόλος (1980), σ. 76).

17. Ηρακλής Σχοινάς, τοπικός φαρμακοποιός που χαρακτηρίζεται από ένα στενοκέφαλο επαρχιωτισμό και μια έπαρση «επιστημοσύνης».

18. ΔΕΟ 5(1915), σ. 196.

19. Η υπογράμμιση είναι του κειμένου.

20. ΔΕΟ 5(1915), σ. 201.

21. Κωνσταντίνος Τοπάλης, τοπικός βουλευτής που έγινε αργότερα και υπουργός: από τα ιδρυτικά μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου.

ρους των κατηγορουμένων (κυρίως Κωνσταντίνο Τριανταφυλλόπουλο και Λουκά Νάκο)²² και στους κατηγορουμένους Δημήτρη Σαράτση²³ και Κωνσταντίνο Ζάχο²⁴. Κάνει, τέλος, λόγο για τον Α. Π. Δελμούζο²⁵ τον οποίο αποκαλεί «εθνικό παιδαγωγό» και κλείνει την παρουσίασή του ως εξής: «Το ακροατήριο του δικαστηρίου βρέθηκε έκπληκτο μπροστά στην αρτιότητα και την αλήθεια ενός ολόκληρου καινούριου εκπαιδευτικού συστήματος, που υπόσχεται την αναγέννηση της Ελλάδας»²⁶.

Μέσα από την αντιπαράθεση των δύο κόσμων, που ανέλυσε με τον τρόπο αυτό ο Γ. Παπανδρέου, δεν προκύπτουν μόνο τα χαρακτηριστικά των φορέων τους, αλλά και η ουσία της σύγκρουσής τους. Γιατί δεν πρέπει να λησμονηθεί ότι στη δίκη του Ναυπλίου το ζήτημα που κρινόταν ήταν το ΑΔΠ του Βόλου και η «πρόταση» του Δελμούζου για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, όπως αυτή διαμορφώθηκε από την εργασία του στο Παρθενοναγώγιο. Και η ουσία της σύγκρουσης των «δύο κόσμων» βρίσκεται στο *νεωτεριστικό* χαρακτήρα της «πρότασης» του Δελμούζου και του αιτήματος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση²⁷.

22. Καθηγητής Νομικής Σχολής ο πρώτος και βουλευτής ο δεύτερος, έφεραν το κύριο βάρος της υπεράσπισης.

23. Δημήτριος Σαράτσης, γιατρός, δημοτικός σύμβουλος· αργότερα βουλευτής και υπουργός. Εισηγήθηκε την ίδρυση του ΑΔΠ στο Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Παγασών —όπως ήταν η επίσημη ονομασία του Βόλου. (Η εισήγησή του αυτή δημοσιεύτηκε με την επιμέλεια του Χ. Χαρίτου στο περ. «Θεσσαλική Εστία», τεύχ. 32 (Μάρτης-Απρίλης 1978), σ. 331-339).

24. Κωνσταντίνος Ζάχος, δικηγόρος, πρωτοστάτησε στη δημιουργία του Εργατικού Κέντρου του Βόλου.

25. Ηόσο γενικότερα ιδεολογικά συγγενεύει ο Γ. Παπανδρέου με το Δελμούζο φαίνεται από το γεγονός ότι και οι δύο ακολουθούν την τάση του ηθικού σοσιαλισμού (Πρβ. Νίκου Π. Τερζή, Η παιδαγωγική... ό.π., σσ. 45-47 και σ. 130, απ' όπου προκύπτει η θέση αυτή για το Δελμούζο). Ο Γ. Παπανδρέου θα πει για το ίδιο θέμα: «Με τον Σοσιαλισμό εννοώ την ευημερίαν των εργαζομένων ανθρώπων. Δεν είναι δόγμα οικονομικών, είναι αίτημα ηθικών. Εφ' όσον υπάρχουν άνθρωποι στερούμενοι άρτου, στέγης και ιατρού, ουδείς δικαιούται να είναι πλούσιος» (Γ. Παπανδρέου, Κείμενα, τόμ. 2ος, (Αθήναι) χ.χ., σ. 289)).

26. ΔΕΟ 5(1915), σ. 203.

27. Το ζήτημα αυτό εξετάζεται διεξοδικά στην εργασία μου «Το αίτημα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: απόπειρα ερμηνείας»· το κείμενο αυτό θα δημοσιευτεί μέσα στο 1984 μαζί με άλλες εισηγήσεις οι οποίες έγιναν στις εκδηλώσεις που οργάνωσε το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών στη Θεσσαλονίκη (τέλος Νοεμβρίου - αρχές Δεκεμβρίου 1983), για να τιμήσει τα εκατό χρόνια από τη γέννηση του Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

1.3. Επομένως δικαιούται να υποστηρίξει κανείς ότι ο Γ. Παπανδρέου είχε διαμορφώσει σχετικά νωρίς μια σαφή θέση για τα εκπαιδευτικά μας θέματα, θέση η οποία προκύπτει από τις γενικότερες απόψεις του εκπαιδευτικού δημοτικισμού²⁸. Θα υποστηρίξει άλλωστε ο ίδιος, όταν δημοσιεύει τις προγραμματικές αρχές του κόμματός του, του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, ότι δύο είναι οι μεγάλες επαγγελίες του στο χώρο της εκπαίδευσης: «Αι δύο μεγάλαι μεταρρυθμίσεις τας οποίας εισάγομεν είναι: 1) Η εφαρμογή του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και 2) η καθολίκευσις των υποτροφιών»²⁹.

2. Ωστόσο ο Γ. Παπανδρέου δεν είχε μόνο σαφή θέση, αλλά και ενιατική σχέση με τα προβλήματα της εκπαίδευσης. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται από τη δράση του κατά την πρώτη θητεία του ως υπουργού Παιδείας (Ιανουάριος 1930 - Μάιος 1932).

2.1. Κατά τη διάρκεια της υπουργίας του αυτής ο Γ. Παπανδρέου ίδρυσε το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο (ΑΕΣ), σκοπός του οποίου ήταν να καθορίσει, να δώσει μια ενιαία κατεύθυνση στην εκπαίδευση της χώρας, να μελετήσει τις ανάγκες της και να συντονίζει τις επιμέρους προσπάθειες, ώστε να επιτευχθεί βελτίωση και ανύψωση της εκπαίδευσης³⁰.

28. Από τα αδημοσίευτα στοιχεία που υπάρχουν στο Αρχείο του Μ. Τριανταφυλλίδη προκύπτει ότι ο Γ. Παπανδρέου συμμετείχε ενεργά στις εργασίες του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Σε σχέδια που γίνονταν για τις δραστηριότητες των εκπαιδευτικών δημοτικιστών αναφέρεται το όνομά του τρεις φορές:

α) στην επιτροπή για την «Επιστημονική Βιβλιοθήκη» μαζί με τον Τριανταφυλλίδη και το Γληνό,

β) στην επιτροπή που θα φρόντιζε για τα «Μαθήματα» μαζί με το Δελμούζο και το Γληνό,

γ) στην επιτροπή «Συζητήσεις» μαζί με το Γληνό.

(Το κείμενο είναι γραμμένο από το χέρι του Γληνού και τιτλοφορείται «Εκπαιδευτικός Όμιλος». Στο πάνω δεξιό μέρος υπάρχει σημείωση γραμμένη από τον Τριανταφυλλίδη «Σχέδια Ομίλου-Ε.Ε. (=Εκπαιδευτικής επιτροπής)», πράγμα που επιτρέπει να χρονολογήσει κανείς το κείμενο με ασφάλεια στα μέσα του 1916).

29. Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά θέματα, τόμ. 2ος, (Αθήνα) 1950, σ. 65. — Το κείμενο του Γ. Παπανδρέου χρονικά υπερβαίνει τα πλαίσια της μελέτης αυτής, αλλά προσκομίζεται εδώ γιατί διαφωτίζει το ζήτημα. Το κείμενο δημοσιεύτηκε τον Ιούνιο του 1945, αλλά θα ήταν εξαιρετικά παρακινδυνευμένο να υποθέσει κανείς ότι η άποψή του για τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό δεν εκφράζει το Γ. Παπανδρέου και σε πρωιμότερη φάση της ζωής του.

30. Π. Κ. Γεωργούντζου, Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον, στο: Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. II, σσ. 421-425· εδώ: σ. 423', (Αθήνα 1967).

Το Συμβούλιο αυτό, όργανο ευρύτατης αντιπροσωπευτικότητας³¹, εργάστηκε κατά τρόπο συστηματικό. Αρκεί να αναφερθεί ότι κατά την πρώτη συνεδρίασή του που έγινε στις 27.10.1930 καθορίστηκαν τα θέματα³² που θα το απασχολούσαν και ορίστηκαν οι εισηγητές κάθε θέματος, οι οποίοι είχαν στη διάθεσή τους για να προετοιμαστούν ένα περίπου δωδεκάμηνο, αφού η δεύτερη συνεδρίαση του ΑΕΣ έγινε στις 5.10.1931³³.

Το ΑΕΣ συνήλθε σε δεκαέξι πολύωρες συνεδριάσεις, τα πρακτικά των οποίων δημοσιεύτηκαν μάλιστα σε έναν ογκώδη τόμο πεντακοσίων περίπου σελίδων³⁴. Θα ηχούσε, νομίζω, κάπως απόκοσμα σήμερα, αν ανέφερε κανείς ότι στις δεκαπέντε από τις δεκαέξι αυτές συνεδριάσεις όχι μόνο παρίσταται ο Γ. Παπανδρέου και προεδρεύει, αλλά και παρεμβαίνει ζητώντας διευκρινήσεις από όσους διατύπωσαν γνώμες, συνοψίζοντας απόψεις, προτείνοντας θέματα για συζήτηση —γενικά και ειδικά—, διατυπώνοντας πορίσματα κοκ.

Το ΑΕΣ μελέτησε πολύπλευρα και αποτελεσματικά το γενικότερο εκπαιδευτικό πρόβλημα της χώρας και κατέληξε σε «πολύτιμα συμπεράσματα», όπως αναγκάζονται να ομολογήσουν και εκείνοι ακόμη που η εκπαιδευτική πολιτική του Γ. Παπανδρέου δεν τους εύρισκε σύμφωνους³⁵.

31. Συμμετέχουν στο ΑΕΣ πλην του υπουργού Παιδείας, οι καθηγητές της Παιδαγωγικής στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσσαλονίκης, εκπρόσωποι των πρωτανικών αρχών των δύο Πανεπιστημίων, του ΕΜΠ και της ΑΣΟΕΕ, στελέχη των υπουργείων Παιδείας και Εθνικής Οικονομίας, αιρετός εκπρόσωπος των καθηγητών Μέσης Εκπαίδευσης, αιρετός εκπρόσωπος των εκπαιδευτικών της Δημοτικής, αντιπρόσωπος των ιδιωτικών εκπαιδευτικών, εκπρόσωπος της Σιβιτανιδείου Σχολής, αντιπρόσωποι: του Γεωργικού Επιμελητηρίου, του Εμπορικού Επιμελητηρίου, του Τεχνικού Επιμελητηρίου και του Επαγγελματικού και Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου, καθώς και αντιπρόσωποι της Γενικής Εργατικής Συνομοσπονδίας και της Ένωσης Δήμων Ελλάδος. (Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Συμβούλιον, Πρακτικά Συνεδριάσεων 5-24.10.1931. (Αθήναι χ.χ.), σ. 7 κ.).

32. Τα θέματα που απασχόλησαν το ΑΕΣ, όπως προκύπτει από τα θέματα των συνεδριάσεων, είναι: «Αναλφαβητισμός και σχολική αντίληψις» (συνεδρίαση της 6.10.1931), «Σχολεία Γεωργικής Παιδείας» (συνεδριάσεις των 7, 8, 9 και 12.10.1931), «Σχολεία Τεχνικής Παιδείας» (συνεδρίαση της 14.10.1931), «Σχολεία Εμπορικής Παιδείας» (συνεδρίαση 15.10.1931), «Σχολεία Γενικής Παιδείας» (συνεδριάσεις των 16, 19, 20, 21, 22.10.1931), «Ενότιας της Διοικήσεως της Παιδείας» (συνεδρίαση της 23.10.1931) και «αι κατευθύνσεις της Παιδείας» (συνεδρίαση της 24.10.1931).

33. Το μεγάλο χρονικό περιθώριο που είχαν μπροστά τους οι εισηγητές επέτρεψε να συλλέξουν στατιστικά στοιχεία, ελληνικά και διεθνή, και να εξετάσουν τα θέματα τους εξελικτικά και συγκριτικά.

34. Με τον τίτλο «Πρακτικά των συνεδριάσεων» 5-24.10.1931, σσ. 470.

35. Π. Κ. Γεωργούντζου, ό.π., ο οποίος γράφει: «Και όντως εγένετο υπό του Ανωτάτου

2.2. Κατά την ίδια χρονική περίοδο εκπονούνται τα Αναλυτικά Προγράμματα που έρχονται να ολοκληρώσουν τα νομοθετικά μέτρα του 1929. Ουσιαστικά και μόνο τώρα τροποποιείται το πρόγραμμα του 1836³⁶, ενώ το Αναλυτικό Πρόγραμμα του 1931 στηρίζεται για πρώτη φορά σε πορίσματα στα οποία ύστερα από συζήτηση κατέληξε το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο³⁷.

2.2.1. Κύρια χαρακτηριστικά του Αναλυτικού Προγράμματος του 1931 που επιτρέπουν να μιλήσει κανείς για σημαντικές διαφοροποιήσεις του σε σχέση με τις προηγούμενες ρυθμίσεις είναι τα παρακάτω:

α.— Συνολικά οι κλασικές γλώσσες, αρχαία ελληνικά και λατινικά, περιορίζονται σημαντικά, καθώς ο χρόνος τον οποίο καλύπτουν το 1931 σε σχέση με το 1914 είναι μειωμένος κατά 12,4%.

β.— Η θέση των γλωσσών αυτών χάνει τη βαρύτητα την οποίαν είχαν ανέκαθεν τα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά στη Μέση Εκπαίδευση, καθώς για πρώτη φορά το μάθημα των λατινικών γίνεται προαιρετικό.

γ.— Τα αρχαία ελληνικά αυτοτελώς εξακολουθούν βέβαια να κατέχουν σημαντική θέση στο πρόγραμμα του 1931 —συγκριτικά μάλιστα με εκείνο του 1914 παρουσιάζονται με αυξημένο κάπως το χρόνο διδασκαλίας (26,3% το 1914, 28,8% το 1931). Ωστόσο το πρόγραμμα του 1931 εισάγει επίσης για πρώτη φορά και μάλιστα σ' όλες τις τάξεις της Μέσης Εκπαίδευσης τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνών συγγραφέων από μετάφραση και πραγματοποιεί έτσι ένα επίμονο αίτημα των εκπαιδευτικών δημοτικιστών. Βέβαια είναι παρακινδυνευμένο να θελήσει κανείς να «μετρήσει» με ακρίβεια την αναλογία που δημιουργήθηκε στην ελληνική Μέση Εκπαίδευση ανάμεσα στην αρχαία ελληνική γραμματεία από μετάφραση και από το πρωτότυπο· ωστόσο είναι εύλογο να υποστηριχτεί πως με το μέτρο αυτό η θέση των κλασικών γραμμάτων —συγκριτικά πάντοτε με ανάλογες ρυθμίσεις του παρελθόντος— περιορίζεται ακόμη περισσότερο.

δ.— Δίνεται σημαντική ώθηση στη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας και της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Βέβαια ο διατιθέμενος χρόνος για το μάθημα των Νέων Ελληνικών αυξάνει συγκριτικά με το 1914 μόνο κατά 1,5%· ωστόσο σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα του 1931 ελάχιστα κείμενα

Εκπαιδευτικού Συμβουλίου συνολική μελέτη του εκπαιδευτικού προβλήματος της χώρας και συνήχθησαν πολύτιμα συμπεράσματα παρά την υπερβολικήν ρητορείαν την παραλλήλως αναπτύχθεισαν».

36. Πρβ. Αλ. Δημαράς (επιμ.), Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τόμ. Β. Αθήνα 1974, σ. μη'.

37. Χαρ. Νούτσου, Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973), (Αθήνα 1979), σ. 220.

γραμμένα στην καθαρεύουσα διδάσκονται³⁸. Η αποκλειστική διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας επιβάλλεται στις έξι τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, ενώ στη Μέση Εκπαίδευση εισάγεται για πρώτη φορά η συστηματική διδασκαλία της δημοτικής. Μάλιστα και εκείνος που θα αναγνώσει απλώς το αναλυτικό πρόγραμμα των Νέων Ελληνικών αποκομίζει αμέσως την εντύπωση ότι η θέση της δημοτικής είναι πολύ περισσότερο ενισχυμένη σε σχέση με εκείνη της καθαρεύουσας³⁹.

ε.— Εισάγεται για πρώτη φορά το μάθημα της Αγωγής του πολίτη.

στ.— Γίνεται «η προσπάθεια να μετατοπιστεί κατά κάποιο τρόπο η οργάνωση όλων των μαθημάτων του προγράμματος από το κέντρο βάρους των αρχαίων ελληνικών προς το κέντρο του μαθήματος της φιλοσοφικής προπαίδειας. Η προσπάθεια αυτή παρουσιάζεται μόνο στο πρόγραμμα του 1931. Όλα τα άλλα προγράμματα των κλασικών γυμνασίων φαίνεται να οργανώνουν τα μαθήματά τους... γύρω από το μάθημα των αρχαίων ελληνικών»⁴⁰.

Ώστε θα είχε το δικαίωμα κανείς να υποστηρίξει ότι οι συντάκτες του αναλυτικού προγράμματος του 1931 όχι μόνο πραγματοποίησαν —συγκριτικά με το παρελθόν— ορισμένες ουσιαστικές τροποποιήσεις αλλά και έδειξαν την πρόθεσή τους να προσδώσουν ένα πιο δυναμικό και συγχρόνως πιο πραγματιστικό χαρακτήρα στη διαδικασία της επιβολής μεταρρυθμιστικών μέτρων.

2.2.2. Ωστόσο και άλλες ρυθμίσεις γίνονται με το ίδιο πρόγραμμα, ρυθμίσεις με την πλήρη έννοια του όρου «πρωτοφανείς» για τα δεδομένα του ελληνικού σχολικού συστήματος. Σε αντίθεση με την ομοιομορφία που είχε επιβληθεί στην ελληνική εκπαίδευση, γίνεται τώρα δυνατό να αυξομειώνονται οι ώρες διδασκαλίας των μαθημάτων ύστερα από αιτιολογημένη πρόταση του συλλόγου των εκπαιδευτικών η αιτιολόγηση θα μπορούσε να

38. Κ. Ι. Κούρνια, Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης, τόμ. Α', Αθήναι 1974, σσ. 64-75.

39. Θα μπορούσε η ρύθμιση αυτή να θεωρηθεί σε μεγάλο βαθμό ανάλογη με εκείνη του 1964 σύμφωνα με την τελευταία, η δημοτική και η καθαρεύουσα γίνονται «ισότιμες» κυρίως για λόγους σκοπιμότητας: στην πραγματικότητα οι εισηγητές και της ρύθμισης του 1931 και του 1964 προεξοφλούσαν με μεγάλη πιθανότητα και το αποτέλεσμα από ένα τέτοιο «αγώνα δρόμου» ανάμεσα στη δημοτική και στην καθαρεύουσα και, το σπουδαιότερο, επέβαλαν ένα νεωτερισμό ο οποίος θα νομιμοποιούνταν κατευθείαν από την πράξη κατά τρόπο δύσκολο να ακυρωθεί. (Από τη σκοπιά αυτή μου είναι κάπως δύσκολο να παρακολουθήσω όχι μόνο τις απόψεις του Χαρ. Νούτσου, ό.π., σ. 227 για τη «διγλωσσία», αλλά και τα κριτήρια με τα οποία αντιμετωπίζει τα «νεωτερίζοντα» μέτρα του αναλυτικού προγράμματος του 1931).

40. Χαρ. Νούτσου, ό.π., σ. 241.

βασίζεται είτε στις ιδιαίτερες συνθήκες του σχολείου ή και του τόπου είτε στην εφαρμογή των «απογευμάτων ελεύθερης εργασίας». Κατά τα απογεύματα αυτά εισάγεται, τέλος, ο θεσμός των «μαθημάτων ειδικής επιδόσεως» — πράγμα που σημαίνει ότι για πρώτη φορά δημιουργείται μια σημαντική μορφή εσωτερικής διαφοροποίησης της σχολικής εργασίας⁴¹. Το γεγονός αυτό το υπογραμμίζει με μεγάλη έμφαση η διάκριση ανάμεσα σε υποχρεωτικά και προαιρετικά μαθήματα που ορίζει το πρόγραμμα του 1931⁴².

2.3. Τέλος, ο Γ. Παπανδρέου διακρινόταν από ένα είδος στράτευσης σχετικά με τα εκπαιδευτικά θέματα: αυτό προκύπτει από το χαρακτήρα σταυροφορίας που έδωσε στην ανέγερση σχολικών κτηρίων κατά την περίοδο 1930-32. Το ίδιο θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς και για την ώθηση που έδωσε στον τομέα των κρατικών υποτροφιών⁴³ και τότε και αργότερα με την ίδρυση από τον ίδιο του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ): η επίδοσή του στον τομέα αυτό προδίδει όχι μόνο την ευαισθησία του στο θέμα της ανισότητας των εκπαιδευτικών ευκαιριών, αλλά και τον προδρομικό του στοχασμό⁴⁴.

3. Συνοψίζοντας θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι ο Γ. Παπανδρέου είναι ένας πολιτικός ο οποίος νωρίς —πριν ακόμη μπει στον πολιτικό στίβο— απασχολήθηκε με ζητήματα σχετικά με την ελληνική εκπαίδευση: έτσι διαμόρφωσε «προσωπική» θέση μέσα από τη γενικότερη φιλοσοφία του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Και όταν έπραξε στο χώρο της εκπαίδευσης, όχι μόνο εργάστηκε συστηματικά αλλά και έδειξε μια

41. Για την ενδιάφερόσα αυτή προβληματική πρβ. Diether Hopf, *Διαφοροποίηση σχολικής εργασίας*, Θεσσαλονίκη 1982.

42. Είναι βέβαια δύσκολο στα πλαίσια της σύντομης αυτής εργασίας να εξαντλήσει κανείς το θέμα: πολύ λιγότερο βέβαια μπορεί κανείς να καταπιαστεί και να λύσει γενικότερα ζητήματα εκπαιδευτικής φιλοσοφίας, θέσης εκπαιδευτικού στο σχολείο κ.λπ. Εδώ ανήκει και το επίμαχο θέμα των *απόψεων που διατύπωσε ο Γ. Παπανδρέου κλείνοντας τις εργασίες του ΑΕΣ για τον εκπαιδευτικό και τη λειτουργία του στο σχολείο*: των απόψεών του αυτών κριτικό έλεγχο έκανε ο Δημ. Γληνός, «Τα ιδανικά τής Παιδείας και ο κ. Παπανδρέου», στο: περ. Κύκλος, τόμ. Ι (Δεκέμβριος 1931), σ. 69-79· αναδημοσιεύτηκε στο: Δημήτρη Γληνού, *Εκλεκτές Σελίδες*, τόμ. Γ', (Αθήνα 1972), σ. 99-113. Το ζήτημα βέβαια αυτό έχει και σήμερα μεγάλο ενδιαφέρον και γι' αυτό θα άξιζε να εξεταστεί και από διαχρονική και από συγχρονική σκοπιά.

43. Το θέμα αυτό δεν μπόρεσα, δυστυχώς, να το ερευνήσω εξαντλητικά. Έτσι η άποψη η οποία υποστηρίζεται εδώ βασίζεται σε ερισμένες μαρτυρίες ανθρώπων που επωελήθηκαν από τα σχετικά μέτρα του Γ. Παπανδρέου. Επειδή πάντως σε τρέχουσα βιβλιογραφία δεν υπάρχουν στοιχεία να χρειάζονται, ίσως, έρευνα στα σχετικά αρχεία του Υπουργείου Παιδείας.

44. Στα θέματα αυτά δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στην περίοδο 1963-65, οπότε επικυρώνεται αυτός ο «κοινωνικός» προσανατολισμός της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.

ευαισθησία ασυνήθιστη. Τα δεδομένα αυτά επιτρέπουν τον ισχυρισμό ότι για τον Γ. Παπανδρέου τα θέματα της εκπαίδευσης αποτελούσαν θέματα με κοινωνική προτεραιότητα —κάτι που θα ήταν και για μεταγενέστερους από την περίοδο αυτή χρόνους απλώς επίκαιρο, αν δεν ήταν σε τέτοιο βαθμό και τόσο συχνά το ζητούμενο.

Zusammenfassung

Ziel der Studie ist, den bildungspolitischen Stand und die Bildungsideologie von G. Papandreou während der ersten Jahrzehnte unseres Jahrhunderts zu erforschen. Sie stützt sich hauptsächlich auf zwei Beiträge Papandreous im Bulletin des Erziehungsvereins 1914 und 1915. Aus diesen Texten geht hervor, daß schon in dieser Zeit seine Ideen und Positionen dem Erzieherischen Demotizismus sehr nahe standen, die später in den Jahren 1930-32 —während seiner ersten Amtsperiode als Erziehungsminister— in den Lehrplänen der Schulen ihren Niederschlag gefunden haben. Sein Werk wird darüber hinaus anhand von zwei anderen bildungspolitischen Maßnahmen gewürdigt, der Gründung des Höheren Erziehungsrates und der Staatlichen Stipendienstiftung.